

Bid'at Literatürünün Hikâyesi -Beş Klasik Eser Üzeline-

 Abdulvehhab Gözün*

Atıf/©: Gözün, Abdülvehhab, Bid'at Literatürünün Hikâyesi -Beş Klasik Eser Üzeline-, Artuklu Akademi 2019/6 (2), 253-278.

Öz: İslâmî ilimlerin her birinin tarih boyunca bir edebiyatı ortaya çıktığı gibi müstakil bir ilme dönüşmediği halde dinî kavramlardan bazılarının da zaman içerisinde kendi çapında bir literatürü oluşmuştur. Şüphesiz bu durum, o kavramların önemini göstermektedir. Bu tür ıstıhlardan biri, sünnetin zıttı olan *bid'at* kavramıdır. Her literatürün ortaya çıkmasına neden olan bazı durumların var olduğu gerçeğinden yola çıkarak *bid'at* literatürünün teşekkülüne de zemin hazırlayan birtakım faktörlerin bulunduğu düşünülmektedir. Bu makalede, *bid'at* terimiyle ilgili kitâbiyatın ortaya çıkışının arka planını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu nevi bir saptamanın, *bid'at* tartışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Araştırmada mezkûr tespit, klasik dönemde *bid'at* kavramıyla alakalı yazılan bazı eserlerin satır aralarından ve yazarlarının hayatlarından yapılmaya çalışılmıştır. Konuyla ilintili tüm eserlerin incelenmesinin makalenin boyutlarını aşacağı düşüncesinden hareketle sadece klasik dönemde yazılmış, sahasının ilkleri olan beş kitabın ve müelliflerinin biyografilerinin kısaca incelenmesiyle çalışma sınırlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hadis, *bid'at*, literatür, biyografi, eser.

The Story of Bid'at Literature -In Five Classical Works-

Citation/©: Gözün, Abdülvehhab, The Story of Bid'at Literature -In Five Classical Works-, Artuklu Akademi 2019/6 (2), 253-278.

Abstract: Islamic intellectual heritage has produced various literatures throughout the history. Some of the religious concepts have even formed a literature on its own, but not all of them did not transform itself into a self-contained literature. This also shows the importance of the concepts in establishing a literature. One of those terms is the concept of *bid'ah*, the opposition of *Sunnah*. Based on the fact that each literature has a basis for its formation, there were also some factors that lead to the formation of literature of "*bid'ah*". Therefore, this article aims to determine the background of the emergence of the bibliography that related to the term *bid'ah*. In this study, the

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, abdulvehhab.gozun@gumushane.edu.tr

data is obtained by reading the lines of some of the books that were written in the classical period and the life of the authors. As analysing all relevant books would exceed the lines of this article, this study is limited into the analysis of the first five books in the field written in these classical period and the biographies of the authors.

Key Words: Hadith, bid'at, literature, biography, work.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca dönem dönem bozulmaya yüz tutan hak dinin tecdidî ve bazı yönlerden tekâmülü Hz. Adem'den sonra gönderilen peygamberlerle sağlanmıştır. Bu amaçla gönderilen son peygamber ise Hz. Muhammed'dir. Dolayısıyla mezkûr tecdid ve tekâmülün peygamberler aracılığıyla yapılması gereken merhalesi Resûlullah'ın risaletiyle ve Kur'an'ın inişiyle sonlanmıştır. Nitekim bu durum veda haccında indirilen şu ayette açıkça ifade edilmektedir: “Bugün sizin için dininizi ikmâl ettim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâm'a razı oldum.”¹

Ancak muhtelif şekillerde dinin tahrif edilme riski, insan algısının farklılığı ve zamanla yeni durumların tezahür etmesi gibi değişik faktörlerden ötürü tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu nedenle hem Kur'an'da hem de Sünnet'te insanlara bu hususta birtakım uyarılar yapılmış ve dinin korunması emredilmiştir. Bu bozulmanın adı ise *hevâ* ve *ihdas* gibi kavramlarla birlikte özellikle hadislerde çoğu kez *bid'at* kavramıyla ifade edilmiştir.

Şatıbî, bu kelimenin sözlük anlamını şu şekilde özetlemiştir: “Daha önce benzeri olmayan bir işi uygulamak için ortaya koymaya *ibtidâ'*, herhangi bir çeşit üzerine ortaya koymaya *bid'at* denilir.² Yine bu şekilde ortaya çıkartılan işin kendisi de *bid'at* olarak isimlendirilir. Bu mânadan yola çıkılarak dinde delili olmayan bir amele *bid'at* ismi verilmiştir.”³

Nübüvvet olgusu, Kur'an'ın Allah (c.c.) tarafından korunacağına garantisi gibi değişik hikmetlerle son bulunduğundan, Hz. Peygamber'den sonra dinde meydana gelebilecek tahriflere karşı tecdid görevi ve

¹ el-Mâide, 5/3.

² Bu anlamda *ibtidâ'* kelimesi masdar, *bid'at* kelimesi ise hey'e mastarıdır.

³ Şatıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Çirnâti, *el-İ'tisâm*, tahk. Selim b. İd el-Hilâli, (Dâru İbn Affân, 1412/1992), 49. Bid'atın tanımı, kısımları, hadislerde kullanımı vb. konularla ilgili detaylı bilgi için bkz. Abdulvehhab Gözün, “Sünnet-Bid'at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Recep Tayyip Erdoğan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Rize, 2018, 79-185.

sorumluluğu ise, hadislerde *peygamber vârisi*⁴ olarak nitelenen, işin ehli âlimlere tevdi edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'den konuyla ilgili rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: “*Bu (dinî)ilmi, her sonra gelen nesilden, âdil olanlar taşıyacaklar. Böylece aşırılıkların tahrifini, batıl taraftarlarının çarpıtmasını ve câhillerin yorumunu bu ilimden uzak tutacaklardır.*”⁵

Böylece Hz. Peygamber'den sonra özellikle Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan fitne olaylarıyla birlikte ortaya çıkmaya başlayan bid'atlara⁶ karşı mücadele etmek için başta sahâbe, tâbiîn ve tebei tâbiîn nesli olmak üzere İslâm âlimleri farklı yollara başvurmuşlardır. O yollardan biri de *bid'at* kavramıyla ilgili eserler meydana getirmeleridir. Dolayısıyla bu alanda âlimleri eser yazmaya iten müşterek sâikin zikredilen uyarılar ve sorumluluk olduğu düşünülmektedir. Ancak içinde yaşadıkları çevrelerin, bölgelerin, geleneklerin ve kültürlerin farklılığından ötürü her birinin bid'atla ilgili eser kaleme almasında özel birtakım tâli nedenlerin de bulunma ihtimali söz konusudur.

Tarihte olduğu gibi bu gün de bid'atlara karşı mücadele etmek en önemli dinî konulardan biridir. Zikredilen sebepleri tespit etmenin ise Müslüman toplumlarda ortaya çıkan bid'at problemini çözmede bir nebze de olsa katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Zira benzer nedenlerin günümüzde de ortaya çıkması muhtemeldir. Dolayısıyla araştırmada mezkûr nedenler bu amaçla tespit edilmeye çalışılacaktır.

İslâm tarihinde bid'atla ilgili yazılmış birçok kitap bulunmakla beraber çalışmada özellikle üç sebepten ötürü bu eserlerden beş tanesinin incelenmesi tercih edilmiştir. Birincisi; tespit edilebildiği kadarıyla mezkûr eserler, İslâm tarihi boyunca bid'at konusunda müstakil olarak kaleme alınan ilk kitaplardır. Daha önce ise bu konu farklı İslâmî disiplinlerde yazılan kitapların içeriğindeki muhtelif meselelerden biri olarak ele alınmıştır.

⁴ Ebû Dâvûd, “İlim”, 1; Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17. Elbâni hadisin sahîh olduğunu ifade etmiştir. Bk. Elbâni, Ebû Abdîrrahmân Muhammed Nâsiruddîn b. el-Hâcc Nuh b. Necâti b. Âdem, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtih*, (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, ts.), 2: 1079.

⁵ Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hallâd b. Ubeydillah el-Ateki, *Müsnedü'l-Bezzâr: el-Bahru'z-zehhâr*, tahk. Mahfûzurrahman Zeynullah v.dğr., (Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1988-2009), 16: 247; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, tahk. Hamdî b. Abdilmeccid es-Selefi, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1984), 1: 344. Heysemî, hadisin râvîlerinden Hâlid b. Amr el-Kuraşî'nin *münkeru'l-hadis* olmakla itham edildiğini ifade etse de (Heysemî, Nûriddin Ali b. Ebi Bekir b. Süleyman, *Keşfü'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*, tahk. Habîburrahman el-Azamî, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1399/1979), 1: 86.) Elbâni *Mişkât*'ın tahkikinde hadisin sahîh olduğunu dile getirmiştir. Bk. Tebrizî, Ebû Abdillâh Veliyyüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Hatib el-Ömerî, *Mişkâtü'l-mesâbil*, tahk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbâni, (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1985), 1: 82.

⁶ Bid'atların ve ehl-i bid'atın ortaya çıkışlarının tarihi süreciyle ilgili detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Bid'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 501-505.

Dolayısıyla bu beş eserin bid'at literatürünün ilkleri olduğunu söylemek mümkündür. İkincisi; bu eserlerde bid'at konusu, "Her ihdas edilen şey bid'attır. Her bid'at da dalâlettir."⁷ hadisi başta olmak üzere daha ziyade ilgili rivayetler üzerinden ele alınıp incelenmiştir. Üçüncüsü; ilerde görüleceği gibi bu kitapların isimlerinde *bid'at* kelimesi çoğul formatında (*el-Bide'*) açıkça yer almıştır. Bazılarında eşanlamlısı olan *el-Havâdis* kelimesi de bulunmaktadır. Bu da zikredilen eserlerin içeriklerinin bid'atla ilgili olduğunu sarâhaten vurgulamaktadır. Daha sonra telif edilmiş benzer nitelikteki başka eserler ise sınırlarını aşmamak düşüncesiyle çalışmaya dahil edilmemiştir.⁸

Bu vesileyle araştırmada bid'at literatürünün hikâyesi, bio-bibliyografik yöntemle ve zikredilen beş kitabın özellikle mukaddimelerinin satır aralarıyla yazarlarının hayatlarından ipuçları çıkarmaya çalışılarak çıkarsama yoluyla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu eserler kronolojik olarak ele alınıp başlıklandırma yazarlarıyla eserlerinin isimleri üzerinden yapılacaktır.

I. İbn Vaddâh ve *Kitâbü'l-Bide'* Adlı Eseri

256 Tespit edilebildiği kadarıyla, bid'at konusunda ilk müstakil eser, hicri üçüncü asırda İbn Vaddâh (ö. 287/900) tarafından kaleme alınmıştır. Endülüs'te hadis öğretimini başlatan iki büyük hadis hâfızından⁹ biri olarak tanınmış olan yazarın künyesi, adı ve nisbesi; Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Mervânî el-Kurtubî'dir.¹⁰ Kısaca İbn Vaddâh diye meşhur

⁷ Ebû Dâvud, "Sünne", 5; Tirmizî, "İlim", 16. Tirmizî, bu hadisle ilgili olarak, "Bu, hasen-sahih hadistir." demektedir. Ayrıca bk. İbn Mace, "Mukaddime", 6; Ahmed, 4: 126-127; Darimî, "Mukaddime", 16; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1: 95.

⁸ Klasik dönemde bid'at konusunda daha sonra kaleme alınan benzer eserlerden bazıları şunlardır: Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr, *Hakikatü's-sünne ve'l-bid'a*, tahk. Şeyh Halil İbrahim, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992); Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-Siretü'l-Ahmediyye*, tahk. Muhammed Rahmetullah Hâfız Muhammed Nâzım en-Nedvî, (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1432/2011). Bid'atla ilgili birçok muâsir çalışma da yapılmıştır. Örnek olarak şunlar zikredilebilir: Ali Çelik, *Kavran ve Mahiyet Olorak Sünnet ve Bid'at*, (İstanbul: Beyan Yay., 1997); İzzet Ali Atıyye, *el-Bid'atu tahdîduhâ ve mevkûf'l-islâmî minhâ*, (Beyrut: Dâru'l-kütüb'l-ilmiyye, 1400/1980); Saïd b. Nâsir el-Çâmîdî, *Hakikatü'l-bid'a ve ahkâmuhâ*, (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1419/1999); Saïd b. Ali b. Vehf el-Kahtânî, *Nûru's-sünne ve zulümâtü'l-bid'a fi dav'ül-Kitâb ve's-Sünne*, (Riyad: Müessesetü'l-Cerîsî, ts.); Muhammed Hâdî el-Esedî, *el-Bid'atü: Meftûmuhâ ve hudûduhâ*, (Merkezü'r-risâle, ts.); Hüsameddin b. Musa Affâne, *İttibâun lâ ibtidâ'*. (Filistin: y.y. 1425/2004); Salih b. Fevzân el-Fevzân, *el-Bid'atü: Ta'rîfuha-envâuhâ-ahkâmuhâ*, (Riyad: el-Mektebü't-te'avûnî, 1422); Ali b. Hasan b. Ali b. Abdilhamîd el-Halebî el-Eserî, *İlmu usûli'l-bide'*, (Dâru'r-râye, 1413/1992); Abdurrahman en-Necdî, *Kavâidü ma'rifeti'l-bide'*, (Dimaşk: Dâru'l-Halbûnî, 1423/2002).

⁹ Diğeri ise Bakî' b. Mahled' dir (ö. 276/889).

¹⁰ Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru d'lâmi'n-nübelâ*, (Kahire: Dâru'l-hadis, 1427/2006), 10: 469; Zehebi, *Tezkîratü'l-huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-kütüb'l-ilmiyye, 1419/1998), 2: 162-163; İbnü'l-Faradî, Ebu'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yusuf b. Nasr el-Ezdî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408/1988), 2: 17; İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Fellâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, tahk. Mahmud el-Arnaût-Abdulkadir el-Arnaût, (Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1406/1986), 3: 362;

olmuştur. 199/814 yılında Kurtuba'da doğmuştur. Öğrenimine Kur'an-ı Kerim'i ezberlemekle başlayan İbn Vaddâh,¹¹ Endülüste farklı âlimlerden eğitim almıştır.¹²

Doğu İslâm ülkelerine iki defa yolculuk yapmıştır.¹³ Kısa süren ilk seyahatinin asıl amacı, âbid ve zâhidlerle görüşmek olduğu için, aralarında Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu bazı âlimlerden özellikle zühde ilgili rivayetleri derlemiştir. Böylece sünnete uygun, bid'attan uzak bir zühd hayatı yaşamaya özen göstermiştir. İkinci seyahatinde ise Mekke, Medine ve Kudüs gibi ilim merkezlerinde dolaşp birçok kişiden hadis rivayet etmiştir.¹⁴

Müellif, Mâlikî fıkhnın en önemli kitaplarından olan *el-Müdevven'e* yi yazarı Sahnûn'dan okuyup rivayet ettiği için¹⁵ bu mezhebin ileri gelen âlimlerinden biri olarak kabul görmüştür. Ayrıca Mâlikî mezhebini diğerlerine tercih ettiği ve özellikle Şâfiî mezhebine karşı olumsuz tavrını gizlemediği kaydedilmiştir. Hatta kendisinden Yahya b. Maîn'in, Şâfiî'nin *sika* olmadığını söylediği nakledilmiştir. Ancak başka bir yerde ise aksine *sika* olduğunu ifade ettiği kendisinden rivayet edilmiştir.¹⁶

İbnü'l-Faradî, İbn Vaddâh'ın zeki ve anlayışı kuvvetli bir âlim olduğunu, hadisi, hadis râvilerini ve illetlerini iyi bildiğini söylemiştir. Bununla birlikte onun tenkitlerinde oldukça sert davrandığına, bazı hadisleri reddettiğine ve fıkıh ile nahvi iyi bilmediğine dair bazı menfi görüşleri de kaydetmiştir.¹⁷ Talebelik yıllarından itibaren zâhidâne bir hayat yaşayan ve maddî sıkıntılar çektiğine işaret edilen İbn Vaddâh, 26 Muharrem 287'de (1 Şubat 900) Kurtuba'da vefat etmiştir.¹⁸ Kısaca aktarılan İbn Vaddâh'ın hayatından kesin bir kanaat olmasa da onu, bid'atlarla ilgili bir eser yazmaya iten şu ipuçlarını çıkarsamak mümkündür:

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tabakâtü'l-huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1403), 1: 287; Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımaşkı, *el-A'lâm*, (Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 2002), 7: 133.

¹¹ Nürî Muammer, *Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî: Mü'essisü medreseti'l-hadis bi'l-Endelüs ma'a Bakî b. Mahled*, (Rabat: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403/1983), 57.

¹² İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 2: 17.

¹³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 3: 362.

¹⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 2: 18.

¹⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 2: 18.

¹⁶ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemirî El-Kurtubî, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadlih*, tahk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, (Suûdiyye: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1414/1994), 2: 113-14.

¹⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 2: 18-19. İbn Vaddâh'ın hadisçiliği ve onunla ilgili zikredilen yorumların ne kadar gerçeği yansıttığı vb. konular başka bir çalışmanın konusudur.

¹⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu ulemâi'l-Endelüs*, 2: 19. İbn Vaddâh'ın hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "İbn Vaddâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 20: 435-436.

a. Endülüs'lü olması. Zira bu topraklar İslâm'ın ana merkezinden uzak olduğundan ve burada yaşayan Müslümanlar gayri müslim insanlarla daha fazla temas içerisinde bulunduğundan mezkûr coğrafyada bid'atların daha çok zuhur etme olasılığı söz konusudur. Nitekim İslâm toplumunda bid'atların ortaya çıkmasının temel sebeplerinden biri, Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların yabancı kültürlerle karşılaşip onlardan farklı şekilde etkilenmeleridir.

b. İmam Şâfiî'ye ve Şâfiî mezhebine karşı olumsuz tavrı. İlk olarak Şâfiî'nin bid'atları, övülen ve yerilen bid'at diye iki kısma ayırmasına mukabil¹⁹ bu taksimi kabul etmeyen âlimlerden olması da yazarı böyle bir eser yazmaya sevk etmiş olabilir.

c. Bid'attan uzak, sünnete uygun bir zühd hayatını benimsemesi. Doğru İslâm ülkelerine âbid ve zâhidlerle görüşmek amacıyla yaptığı birinci yolculuğunda daha çok zühd ile alakalı hadisleri öğrenip rivayet etmesi de buna işaret etmektedir.

İbn Vaddâh, farklı eserler kaleme almış olmakla beraber daha çok *Kitâbü'l-Bide'* adlı²⁰ eseriyle meşhur olmuştur. Sünnete sarılıp bid'attan sakınmanın gereği, ilk bid'atların nasıl ortaya çıktığı, bid'atların zamanla nasıl yayılacağı gibi değişik hususları hadis, sahâbe ve tâbiînin sözleriyle inceleyen eserin, alanındaki ilk müstakil çalışma olması hasebiyle Turtûşi, Ebû Şâme el-Makdisî ve Şâtîbî gibi daha sonra aynı türde eser yazan âlimlerin kitaplarına kaynaklık ettiği düşünülmektedir. İlerde görüleceği gibi eserlerinde yer yer İbn Vaddâh'a atıf yapmaları da buna işaret etmektedir.

Müellif, döneminin telif metoduna uygun olarak mukaddime yazmadan konulara başladığı için kitabı üzerinden böyle bir eser yazmasının nedenleri, bâb başlıklarından ve başlıkların altında zikrettiği rivayetlerden çıkartılmaya çalışılacaktır. Yazar, farklı meselelerle ilgili rivayetleri on üç bâbda senedleriyle beraber zikretmek suretiyle ele almıştır. İlk olarak açtığı "Bid'atlardan Sakınma" başlığı altında yukarıda zikrettiğimiz "*Bu (dini)ilmi, her sonra gelen nesilden, adil olanlar taşıyacaklar.....*" hadisini vb. rivayetleri nakletmiştir.²¹ Bundan eserini kaleme almasının temel sâikinin, hadiste ilim

¹⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-arabî, 1400), 9: 113.

²⁰ Kitabı tahkik ve tahrir eden Amr Abdulmün'im Selim, 1. baskısının önsözünde eserin adını, bir nüshasından hareketle "*el-Bide' ve'n-nehyu anhâ*" olarak zikretmekle beraber 2. baskısında ise diğer nüshayı esas alarak "*Kitâbü'l-Bide'*" diye ifade etmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezi' el-Mervânî el-Kurtubî, *Kitâbü'l-Bide'*, tahk. Amr Abdulmün'im Selim, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1429/2008), 110.

²¹ İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 3-15.

ehline yüklenen sorumluluğu yerine getirebilme duygusunun olduğu düşünülmektedir.

Yazar ikinci olarak açtığı “Bid’at Olan Şeyler” başlığı altında ise başta İbn Mes’ûd olmak üzere Hz. Ömer, Hz. Ali, Huzeyfe b. el-Yemân, Habbâb, Muaz b. Cebel ve İbn Ömer gibi birtakım sahâbilerin bu husustaki bazı tutumlarını nakletmiştir. Daha çok toplu halde zikir, tesbîh, tekbîr, tilavet secdesi, kıraat vb. ibadetler yapan insanlarla âbidlere (kurrâ), kıssacılara ve Kur’an hakkında cedelleşenlere karşı, halkalarını dağıtmak gibi farklı şekillerde verdikleri tepkileri ve yaptıkları uyarıları²² içeren rivayetlere yer vermiştir.²³ Bu durum zâhid ve âbid bir insan olarak bilinmekle beraber yaşadığı dönemde var olan bu tür gruplara karşı tepkisel bir sâikle de eserini kaleme aldığı düşünmektedir. Bid’at tartışmalarının odağında bulunan “Her ihdas edilen şey bid’attır...”²⁴ rivayetini ikinci değil de üçüncü başlık yapması²⁵ mezkûr düşünceyi desteklemektedir.

Ayrıca üçüncü bâbın eki denilebilecek şekilde kısaca ele aldığı “Bid’at İhdas Etmek” meselesinden ²⁶ sonra “Bid’atları Değiştirmek” diye isimlendirdiği başka bir başlık açması ve ilgili rivayetleri zikretmesi²⁷ kendi zamanında ortaya çıkan birtakım bid’atlara karşı mücadele etme düşüncesinin de eserini yazmasında etkili olduğunu imâ etmektedir.

Kubâ ve Uhud gibi Hz. Peygamber’in ziyaret ettiği vârid olan yerlerin dışında başka (kutsal görülen) yerleri ziyaret etmek, Şaban ayının ortasında yer alan geceyi (Beraat gecesi) ihya etmek ve ta’rif (Arefe günü insanların bir araya toplanması) gibi belli başlı konuları seçip müstakil bâb altında ele alması²⁸ ayrıca güncel birtakım bid’atlara karşı mücadele etme gayesiyle eserini telif ettiğini akla getirmektedir. Tesvîb, Recep ayını oruçla geçirmek, şükür secdesi yapmak gibi bazı konularda ise müstakil bir bâb açmaksızın

²² İlim, kıraat ve zikir meclislerinde bulunmanın faziletleriyle ilgili rivayetlere rağmen sahâbenin mezkûr tepkilerinin asıl nedeninin bu şekilde bir araya gelip toplu ibadet yapanların kendilerini diğer müminlerden ayırtırma, üstün görme ve Müslümanların birliğine zarar vermeleri gibi durumlara düştüklerini görmelerinin olduğu düşünülmektedir.

²³ Bk. İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 16-41.

²⁴ Ebû Dâvud, “Sünne”, 5; Tirmizî, “İlim”, 16. Tirmizî bu hadisle ilgili olarak, “Bu, hasen-sahih hadistir.” demektedir. Ayrıca bk. İbn Mace, “Mukaddime”, 6; Ahmed b. Hanbel, 4: 126-127; Darimi, “Mukaddime”, 16; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1: 95.

²⁵ İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 42.

²⁶ İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 66.

²⁷ İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 69-77.

²⁸ İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 78-87.

mezhebine (Mâlikî) uygun olarak mezkûr durumların bid'at olduğuna işaret etmekle yetinmiştir.²⁹

“İslâm Şiarlarının Bozulması, Dinin Defni ve Bid'atların İzharı” diye başlık açıp uzun uzun konuyu ele alarak³⁰ özellikle “*Gariblere müjdelers olsun!*” formatındaki rivayetleri farklı varyantlarıyla zikretmesi³¹ ayrıca yaşadığı çağda ve çevrede bid'atların çokça yayıldığına, dolayısıyla dinin yozlaşmış sünneti yaşamak gayreti içinde olanların azaldığına işaret etmesi de mezkûr tepkisini ortaya koymaktadır.

Ayrıca müellifin kendi döneminde meydana gelen bazı siyasî durumlara karşı tepkisini dile getirmek amacıyla da bu tür bir kitap yazdığı anlaşılmaktadır. Nitekim konuyla ilgili “İnsanların ve Bölgelerin Bazılarının Hakkının Diğer Bazılarına Verileceği” adıyla son olarak uzun bir bâb açıp yönetimin ehil olmayan insanlara verileceği, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin terk edileceği vb. konularla ilgili birtakım rivayetleri serdetmesinden de³² bu tür bir tepki sezilmektedir.

Buna benzer olarak “İsrâîl oğulları ancak âbidlerinin ve fakihlerinin ellerinde helak oldular. Bu ümmet de âbid ve fakihlerinin elinde helak olacak.”³³ sözünden, yöneticilerle beraber toplumda âbid ve âlim olarak tanınan bazı kişilerin uygulamalarını eleştiri sadedinde de bu eseri telif ettiği anlaşılmaktadır.

Son olarak genelde merfû, mevkûf ve mâktû birtakım rivayetleri, ilgili başlıklar altında nakletmekle yetinen müellifin bid'atlara karşı daha çok sathî bir anlayışla mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bid'atlara tepki kabilinden telif ettiği kitabına delil olarak aldığı rivayetlerin muhakkikin tahrîcine göre bir çoğunun senedinin zayıf yahut aşırı zayıf olması, bazılarının ise mevzû olması dikkat çekicidir.

Yazar kendi görüşlerine çoğunlukla seçtiği konu başlıklarıyla işaret edip ilgili rivayetleri zikretmekle yetindiği için, eseri karakteristik olarak daha çok ale'l-ebvâb yazılan musannef türü hadis kitabını andırmaktadır. Ancak nadiren de olsa bazı konularla ilgili kendi görüşünü ifade etmiştir.

²⁹ İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 81-82.

³⁰ İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 110-146.

³¹ İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 122-125.

³² İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 147-193

³³ İbn Vaddâh, *Kitâbü'l-Bide'*, 112.

Sonuç olarak İbn Vaddâh'ın *Kitâbü'l-Bide'* adlı eserini yazmasının başlıca sâiklerini kitabının satır aralarından çıkarsama yöntemiyle şu şekilde özetlemek mümkündür:

- a. Dinî Sorumluluk
- b. Sünnete muhalif olan birtakım yerleşik uygulamalar
- c. Beraat gecesini kutlamak gibi bazı toplu icra edilen ritüeller
- d. Bid'atların çoğalıp yayılarak dinin yozlaşması
- e. Siyasetin liyakatsiz insanların eline geçmesi
- f. İlim ve ibadet ehli olarak bilinen insanların selefin yolundan sapması

II. Ebû Bekir et-Turtûşî ve "*Kitâbü'l-Havâdis ve'l-bide'*" Adlı Eseri

Bid'at literatürü içerisinde konuyla ilgili müstakil olarak kaleme alınmış klasik eserlerden biri de yine Endülüs'lü Mâlikî âlimlerden olan Turtûşî'ye (ö. 520/1126) ait *Kitâbü'l-Havâdis ve'l-bide'* adlı kitaptır. Tarihte ilk siyasetname/nasihatname türü bir eser kaleme alanlardan biri olmakla meşhur olan yazarın künyesi, adı ve nisbesi; Ebû Bekir Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleyman b. Eyyüb el-Kuraşî el-Fihri et-Turtûşî el-Endelûsî el-Mâlikî'dir. İbn Ebî Rendeka/Vendeka diye tanınmıştır.³⁴

26 Cemâziyelevvel 451 senesi (10 Temmuz 1059) Kuzeydoğu Endülüs'te Turtûşe şehrinde doğmuştur. İlk tahsilini bu şehirde yapmıştır.³⁵ 476/1084 yılında hac vazifesini eda ettikten sonra bir müddet Irak, Suriye ve Mısır'ın çeşitli şehirlerine yolculuk yaparak muhtelif âlimlerin ders halkalarına iştirak etmiştir. Daha sonra Hac yolculuğuna çıkan Endülüs ulemâsının uğrak yeri İskenderiye'ye geçip oraya yerleşmiştir.³⁶

Turtûşî, İskenderiye'de bir taraftan öğretim faaliyetini yürütürken diğer taraftan toplumun ahlâk bakımından ıslahı için çalışmış, İslâmî esaslara aykırı sosyal ve idarî uygulamaları, şehrin kadısının tasarruflarını eleştirip

³⁴ İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsim Halef b. Abdilmelik, *es-Sıla fi târihi eimmeti'l-Endelüs*, nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî, (Mektebetü'l-Hâncî, 1374/1955), 545; Dabbî, Ebû Cafer Ahned b. Yahya b. Ahmed b. Umeyre, *Büğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli ehli'l-Endelüs*, (Kahire: Dâru'l-kâtibî'l-arabî, 1967), 135; Mağribî, Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd el-Endelûsî, *el-Muğrib fi huliyyi'l-mağrib*, tahk. Şevki Dayf, (Kahire: Dâru'l-maârif, 1955), 2: 424; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *el-Iber fi haberi men ğaber*, tahk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zeğlûl, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, trsz.), 2: 414; Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhira*, tahk. Muhammed Ebu'l-Faîl İbrahim, (Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-arabiyye, 1387/1967), 1: 452; Uleymî, Ebu'l-Yemen Mücîruddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hanbelî, *el-Ünsü'l-celîl bi târihi'l-Kudsî ve'l-Halîl*, tahk. Adnan Yusuf Abdulmecîd Nebbâte, (Ammân: Mektebetü Dendis, trsz.), 1: 301; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 6: 102; Ziriklî, *el-Alâm*, 7: 133.

³⁵ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 545; Mağribî, *el-Muğrib*, 2: 424.

³⁶ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 545; Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 1: 301.

yöneticileri uyarmıştır. Bu tavrı yanında çevresinde geniş bir talebe halkasının oluşması ve Bizans'tan getirilen peynirlerin haram olduğuna dair fetvaları sebebiyle Kâdî Mekînüddevle İbn Hadîd tarafından Vezir Efdal'e şikâyet edilince Kahire'ye çağrılmış ve bir müddet hapse atılmıştır. Daha sonra ünlü eseri *Sirâcü'l-mülûk*'ü vezir Me'mûn el-Batâihî'ye sunmuştur. 26 Cemâziyelevvel 520 yılında (19 Haziran 1126) ise İskenderiye'de vefat etmiştir.³⁷

Özet olarak zikredilen müellifin hayatından bu tür bir eser kaleme almasının sebeplerinin şunlar olduğunu çıkarsamak mümkündür:

a. Aktivist ve mücadeleci bir ruha sahip olması. Tarihte ilk siyasetnâme tarzında eser yazanlardan biri olması ve gerektiğinde yargıçlar ile yöneticileri sünnete muhalif gördüğü icraatlarından dolayı uyarması bunu açıkça göstermektedir.

b. İlmî faaliyetlerle yetinmeyip toplumun ıslahı için de çaba sarf etmesi. Zira bid'atların zuhur etmesinin temel nedenlerinden biri de avâm denilen insanların sünneti tam bilmemeleri ve bid'at ihdasına yönelmeleridir. Binaenaleyh yazarın toplumda yaygınlaşan bid'atlara karşı mücadele etmek amacıyla bu tür bir eser kaleme almış olması gayet tabîi bir durumdur.

c. Bizans'tan getirilen peynirlerin haram olduğuna dair fetvaları. Böyle bir fetva vermesinin tam olarak nedenleri bilinmemekle beraber yazarın bu tür fetvalarına bakıldığında en azından onun yabancı etkilere karşı Müslümanları korumaya yönelik eğilimlerinin olduğunu çıkarsamak mümkündür. Zira mezkûr peynirler, Müslümanların değil gayri müslimlerin ürettiği bir üründür. Ancak haram olduğunu söylemesinin nedeni sadece bu olmasa gerektir.

d. Endülüs'lü olması. Her ne kadar hayatının sonunu İskenderiye'de geçirmiş olsa da Endülüs topraklarında doğup yetişmesi buna işaret etmektedir.

İbn Vaddâh el-Kurtubî'nin kitabından sonra günümüze ulaştığı bilinen bid'at konusunda yazılmış ilk çalışmalardan biri yukarıda zikredildiği gibi Turtuşî'nin *Kitâbü'l-Havâdis ve'l-bide'* adlı eseridir. Öncelikle eserinin adını "*Her ihdas edilen şey bid'attır.*" rivayetinden yola çıkarak verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ona göre muhdes ile bid'atın eşanlamlı olduğu

³⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 6: 102; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1: 452. Turtuşî'nin hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Muharrem Kılıç, "Turtuşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 41: 430-431.

sezilmektedir. Dolayısıyla müellifin bid'atı, hasene ve seyyie diye taksim edip geniş kapsamlı olarak tarif edenlerin aksine sadece seyyie olduğunu söylemekle dar kapsamlı olarak tarif edenlerden olduğunu söylemek mümkündür.

Kitap, kısa bir mukaddime, bâb diye isimlendirilen dört ana bölüm ve fasıl olarak adlandırılan birçok alt başlıktan oluşmaktadır. Müellif böyle bir kitabı telif etmesinin gayelerini birinci bölümün girişinde yazdığı mukaddimede açıklamaktadır. Dolayısıyla kitabı üzerinden bu tür bir eser yazmasının sebeplerini tespit etme noktasında önsözünden istifade edilecektir. Bu vesileyle kendi ifadesine göre bu eseri kaleme almasının temel amaçları şunlardır:

a. Kitap, Sünnet, icmâ ve başka herhangi bir şer'î asla/delile dayanmayan bazı bid'at ve muhdes uygulamaları zikretmek.³⁸ Görüldüğü gibi yazar bunu amaçladığını söylerken sarahaten olmasa da zımnen bid'atı tanımlayarak edebî bir üslûp ortaya koymuştur.

b. Allah'ın (c.c.) koruduğu kişiler hariç, insanların çoğunun ibadet, kurbet, itaat ve sünnet zannettiği bid'atları açıklamak. Çünkü ona göre haram yahut mekruh olsun bid'atların bir kısmını avâm-havâs herkes bildiğinden onları izah etmeye gerek yoktur. Zira bu kısım bid'atları işleyen kişi, bunların dinden olmadığını itiraf ettiği için ayrıca açıklama külfetine girmeye ihtiyaç duyulmaz.³⁹ Anlaşılacağı üzere müellif bu amacını ifade ederken bid'at için biri sarîh diğeri zımnî olmak üzere iki farklı taksim yapmıştır. Sarîh olarak, bid'atın celî (açık) ve hafî (gizli) olmak üzere iki kısım olduğunu ifade etmiştir. Açık olanı tanımlarken de "ya haram ya da mekruh" diyerek bid'atı zımnen ikiye ayırmıştır.

c. İslâm beldelerinde sonradan ortaya çıkan münker bid'atları imkân nispetinde ele almak. Çünkü ona göre hakka ulaşmak, hedefe nişan almak gibi olduğundan onun yönünü belirlemek, ne olduğunu açıklamak, kurallarını ortaya koymak ve bunun için fikir yürütmek mümkündür. Ancak batıl ve hata ise hedef gözetmeksizin atmak gibi olduğundan yönleri, yolları, kuralları ve şekilleri sayılamayacağı için hepsini cem edip açıklamak imkansızdır. Kimsenin bunları hasr etme gibi bir gayesi olamaz.⁴⁰ Müellifin, eserini yazmasının amaçlarını bu şekilde mantıksal birtakım önermelerle ve

³⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Velid b. Muhammed b. Halef el-Kuraşî el-Endelûsî et-Turtûşî, *el-Havâdis ve'l-bide'*, tahk. Abdulmecid et-Türkî, (Dâru'l-ğarbi'l-islâmî, 1410/1990), 78.

³⁹ Turtûşî, *el-Havâdis ve'l-bide'*, 78.

⁴⁰ Turtûşî, *el-Havâdis ve'l-bide'*, 79.

modern telif yöntemlerini aratmayacak bir tarzda ifade etmesi kendi dönemine göre gerçekten takdire şayan bir durumdur.

d. Bid'atlardan sakınmanın gerekliliğine Kur'an, Sünnet ve sahâbenin ortaya çıkan bid'atlara karşı takındıkları tutumlardan deliller getirmek. Nitekim kitabının ilk üç bölümünde öncelikle bunu yapmıştır. Son bölümde ise fasıl başlıkları altında Ramazan ayı, mescitler, kıraat, Regâib namazı, Beraat gecesi gibi bazı konularda amelî birtakım bid'atları açıklamayı amaçlamıştır.⁴¹ Kalam ilminde ele alınan itikâdî bid'atlara temas etmediğinden müellifin daha çok İbn Vaddâh'ın eserine benzer bir yöntem takip ettiğini söylemek mümkündür. Ancak o, İbn Vaddâh gibi sadece ilgili rivayetleri alt alta zikretmekle yetinmeyip gerekli birtakım açıklamalara da yer vermiştir.

III. Ziyâeddîn el-Makdisî ve "İttibâu's-sünen ve ictinâbu'l-bide" Adlı Eseri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bid'at konusunda sünneti de ele alarak müstakil eser telif edenlerden üçüncüsü Ziyâeddîn el-Makdisî'dir (ö. 643/1245). *el-Ehâdisü'l-muhtâre* adlı eserin yazarı olan ve daha çok Ziyâeddîn yahut Hâfız ez-Ziyâ lakaplarıyla tanınan ve Şam'ın muhaddisi diye meşhur olan müellifin künyesi, adı ve nisbesi; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed b. Abdirrahman b. İsmail b. Mansûr es-Sa'dî el-Makdisî el-Cemmâilî ed-Dımaşkî es-Sâlihî el-Hanbelî'dir.⁴²

Müellif, 6 Cemâziyelâhir 569 yılında (12 Ocak 1174) Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir.⁴³ Uzun ilmî seyahatlerinde gittiği yerlerde bir taraftan ilim tahsil ederken diğer taraftan farklı dersler okutmuştur. Beş yüz civarında hocadan istifade ettiği kaynaklarda kaydedilmekle birlikte sünnete, sahâbeye ve muhaddislere saygılı olmayanlar ile bid'at ehlinden rivayette bulunmamakta aşırı hassasiyet gösteren muhaddislerden olduğu zikredilmektedir. Meselâ İsfahan'da gördüğü İbn Dihye el-Kelbî'den söz ederken bu kişinin bazı durumlarının hoşuna gitmediğini, hadis âlimleri hakkında ileri geri konuştuğunu, bu yüzden ondan hadis rivayet etmediğini,⁴⁴ Ahmed b. Târik el-Kerekî'nin de aşırı bir Şîi olduğu gerekçesiyle rivayetlerini terk ettiğini dile

⁴¹ Turtüşî, *el-Havâdis ve'l-bide'*, 79-80.

⁴² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16: 352; Zehebî, *el-İber fî haberi men şaber*, 3: 248; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7: 387; Safedî, *Salâhuddîn Halil b. Ebik b. Abdillâh, el-Vâfi bi'l-vefeyât*, tahk. Ahmed el-Arnaût-Türkî Mustafa, (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1420/2000), 4: 48.

⁴³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16: 352-353.

⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 22: 391.

getirmektedir.⁴⁵ 28 Cemâziyelâhir 643 senesi (20 Kasım 1245) Dimaşk'ta vefat etmiştir.⁴⁶

Yukarıda hayatı kısaca anlatılan müellifin bid'at konusunda eser yazmasının biyografisinden çıkartılabilecek sâikleri şunlar olabilir:

a. Uzun yıllar seyahat edip birçok kişiden hadis rivayet ettiği halde Ehli bid'at olan râvilerden hadis almamaya özen göstermesi. Bu durum onun bid'atlara ve bid'at ehline karşı tepkisel bir hassasiyet taşıdığını göstermektedir. Bu özelliği dolayısıyla böyle bir eser yazmaya yönelmiş olabilir.

b. Hanbeli olması. Bu durum da onu böyle bir eser yazmaya sevk etmiş olabilir. Zira Ahmed b. Hanbel'in hadisçiliği malumdur. Onun çizgisini takip eden âlimlerde bid'atlara karşı daha fazla mücadele etme eğilimi tarihî bir vakıdır.

Müellif, bid'at olarak nitelediği bazı konulara dikkat çekip sünnete dayanan davranışlara yönlendirmek amacıyla *İttibâ' u's-sünen ve ictinâbü'l-bide'* adıyla müstakil bir eser kaleme almıştır. Yazar, kitabının mukaddimesinde öncelikle bid'atlardan sakındıran birtakım hadisleri, sahâbe ile bazı âlimlerin sözlerini/şiirlerini ve bid'atlara karşı tutumlarını aktardıktan sonra daha çok bazı sûfiler arasında bilinen raks ve semâ gibi bid'atları ele almakta ve son olarak kendi zamanında yaygın olan bu durumlardan Allah'a (c.c.) sığınmaktadır.⁴⁷ Dolayısıyla kitabı üzerinde bu tür bir eser yazmasının nedenleri bağlamında asıl amacının bu tür bid'atlara karşı tepki koymak olduğunu çıkarsamak mümkündür.

Kitabını dokuz bâba ayıran yazar, bunların altısında kadınlarla ve tüysüz erkeklerle alakalı birtakım rivayetleri ele almaktadır.⁴⁸ Zira zamanındaki bazı sûfilerin İslâm kardeşliği adı altında tüysüz oğlanlarla ve dinin emrettiği mahremiyet kurallarına uymaksızın kadınlarla bir araya gelip zikir, semâ ve raks gibi çirkin bid'atlara düştüklerini ifade etmektedir.⁴⁹

⁴⁵ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21: 271.

⁴⁶ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16: 354-355; İbn Abdilhâdi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dimaşkî es-Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadis*, tahk. Ekrem el-Bûşi-İbrahim ez-Zebik, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996), 4: 188; Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tabakâtü'l-huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1403), 1: 487. Yazarın hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Mehmet Efendioğlu, "Ziyâeddin el-Makdisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 44: 491-495.

⁴⁷ Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâeddin Muhammed b. Abdilvâhid, *İttibâ' u's-sünen ve ictinâbü'l-bide'*, tahk. Muhammed Bedreddin el-Kahvecî-Mahmud el-Arnaût, (Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1407/1987), 19-36.

⁴⁸ Makdisî, *İttibâ' u's-sünen*, 37-57.

⁴⁹ Makdisî, *İttibâ' u's-sünen*, 35-36.

Böylece müellifin kitabında bu konuya ağırlık vererek özellikle *Muâhâtü'n-nisoân* adı altında döneminde işlenen bid'atları ortadan kaldırmayı hedeflediğini çıkarsamak mümkündür.

Ayrıca tüysüz gençlere bakmanın kerâheti adı altında açtığı altıncı bâbta daha çok Maruf el-Kerhî, Cüneyd el-Bağdâdî ve Ebû Saîd el-Harrâz gibi meşhur sûfilerin bu konulardaki sünnete uygun tutumlarını ve sözlerini zikrederek⁵⁰ tasavvufun Kur'an ve Sünnet'e uygun olması gerektiğini ifade etmiştir.

Geriye kalan üç bâbta ise bazı sûfilerin meclislerinde ibadet maksadıyla icrâ edilen raks, ginâ ve davul-zurna çalmak gibi münker bid'atlara değinerek⁵¹ yaşadığı çağda ortaya çıkmış güncel birtakım bid'atları toplumdan izale etmeyi amaçladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu tür bir eser yazmasının esas sâikinin özellikle tasavvuf çevrelerinde ortaya çıkan bid'atlara tepki göstermek olduğu söylenebilir. Son olarak yazar, İbn Vaddâh gibi çoğunlukla mezkûr konularla ilgili bazı rivayetleri zikretmekle yetindiği için kitabı, daha çok hadis cüzünü andırmaktadır.

IV. Ebû Şâme ve "el-Bâis alâ inkârî'l-bide' ve'l-havâdis" Adlı Eseri

Bid'atlarla alakalı klasik dönemde müstakil eser telif eden âlimlerden biri de Ebû Şâme'dir (ö. 665/1267). Kıraat âlimi, Şâfiî fakîhi, hadis hâfızı ve tarihçi olmakla tanınan yazarın adı, künyesi, lakabı ve nisbesi; Ebu'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî'dir.⁵² 23 Rebûlâhîr 599 yılında (9 Ocak 1203) Dımaşk'ta doğmuştur.⁵³ Çeşitli ilimlerdeki ihtisası sebebiyle "zülfünûn" lakabıyla da tanınmış olan müellif, ihtilâflı konularda görüş belirtmekten geri durmadığı gibi daha sağlam delillere dayandığında mezhebinin görüşüne muhalif de olsa kendi ictihadına göre fetva vermeyi tercih etmiştir.⁵⁴ Bir köşeye çekilip yalnız yaşamaktan hoşlanan, zengin insanların kapılarına uğramayan ve resmî birtakım makamlar elde etmek için mücadele etmeyen bir hayat yaşamıştır.

⁵⁰ Makdisî, *İttibâ'u's-sünen*, 53-57.

⁵¹ Makdisî, *İttibâ'u's-sünen*, 58-76.

⁵² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7: 553; Ziriklî, *el-Alâm*, 3: 299; Zehebî, *Tezkîratü'l-huffâz*, 4: 168; Sübkî, *Tâcüddîn Abdulvehhab b. Takiyyiddîn, Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, tahk. Mahmud Muhammed Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulvî, (nşr. Hecer, 1413), 8: 165.

⁵³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7: 553; Ebû Şâme, Ebu'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-enânî*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, trsz.), 1: 767.

⁵⁴ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 1: 767.

Bazı rivayetlere göre bir konu hakkında ileri sürdüğü görüş kimi çevreleri rahatsız edince 665/1267 senesinde Ramazan ayında öldürülmüştür.⁵⁵

Muhtasar olarak biyografisi verilen yazarın hayatından böyle bir eser yazmasının sâikleri bağlamında şunları söylemek mümkündür:

a. Bid'at konusunda ilk müstakil eser telif ettiği tespit edilen Şâfiî mezhebine mensup bir muhaddis olması. Nitekim daha önce bu konuda müstakil eser yazan Mâlikî ve Hanbelî âlimler, İmam Şâfiî'nin görüşüne muhalif olarak bid'atı kitaplarında mutlak olarak zemmettiklerinden Şâfiî ve aynı zamanda muhaddis olan yazarın mezhep imamının çizgisini takip ederek onlara cevap niteliğinde eserini telif ettiğini söylemek mümkündür.

b. İctihad konusunda kendini yetkin görmesi. Eserinin incelenmesinde görüleceği üzere genel anlamda bid'atı, hasene ve seyyie diye iki kısma ayıran Şâfiî'nin icthadından yola çıkarak Hz. Peygamber'in doğum gecesini ihyâ etme amacıyla ihdas edilen mevlid gecesini kutlamalarının bid'at-ı hasene olduğuna dair ilk olarak icthadda bulunması da buna işaret etmektedir.

c. Tavizsiz bir şahsiyet olması. Gördüğü birtakım yanlışları ve bid'atları dile getirmekten çekinmediği anlaşılmaktadır. Nitekim bir konu hakkında ileri sürdüğü görüşün öldürülmesine sebep olduğu ihtimali de bunu göstermektedir. Dolayısıyla bu tür bir kişiliğe sahip olması yazarı böyle bir eser yazmaya sevk etmiş olabilir.

Hayatından çıkartılabilecek bu ipuçlarının yanı sıra müellif, konuyla ilgili telif ettiği eserinin mukaddimesinde besmele, hamdele ve salveleden sonra bu kitabı yazmasının amaçlarını kendisi şu şekilde dile getirmektedir:

"Allah'ın (c.c.) *"Öğüt ver! Zira şüphesiz öğüt, müminlere fayda verir."* emrine imtisal ederek, muvaffak kılınıp sakınacak kişileri bid'atlara karşı uyarmak gayesiyle *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bide' ve'l-havâdis* diye adlandırdığım bu kitabı telif ettim. Zira âlime düşen ancak ilmi neşretmektir. Dininin şiarlarına dilediğini hidayet edecek olan ise Allah'tır (c.c.). Şâfiî'nin, Süfyan b. Uyeyne'den rivayet ettiği şu söz ne güzeldir: *'Şüphesiz âlim olan kişi münakaşa yapmaz ve yaltaklanarak hakkı örtbas etmez. O ancak Allah'ın (c.c.) verdiği hikmeti yayar. Kabul edilirse de reddedilirse de her hâlükârda Allah'a (c.c.) hamd eder.'* Bu vesileyle ben de şunu söylüyorum: *'Şaşılacak garip şeylerden biri de zamanımızda vâki olan Regâib namazının bid'at oluşuyla ilgili nizâ'dır.*

⁵⁵ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-me'ânî*, 1: 767. Yazarın hayatı ve eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, *"Ebû Şâme el-Makdisî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 233-235.

Binaenaleyh muhalif olanı eleştirmeyi içeren bir tasnife ihtiyaç olunca, ilmin izzeti ve batılı haktan ayırmak için doğruluk hamiyeti beni (bir eser yazmaya) sevk etti. Böylece önce *el-İnsâf fîmâ vaka'a fi salâti'r-Regâibi mine'l-ihtilaf* adında bir cüz telif ettim. Daha sonra bid'atçı taifenin kökünü kazımak, şeriatın ışığını yükseltmek ve sünnetlere muhalefetten doğacak sıkıntıları gerekçelendirmek amacıyla mezkûr risaleye, Regâib namazına benzer birtakım bid'at olan konuları da ilave ederek bu eserimi oluştururdum."⁵⁶

Yazarın eserini, "*Bid'atları ve hâdis olan şeyleyi inkâra sevk eden*" anlamındaki mezkûr isimle adlandırması da zikrettiği amaçlarına işaret etmektedir. Ayrıca daha sonra "Hz. Peygamber'in ve Ashâbının İşlerin Muhdes Olanlarından ve Bid'atlardan Sakındırması" başlığı altında ilgili bazı ayetleri ve rivayetleri zikrettikten sonra⁵⁷ bir fasıl açarak Turtuşî'nin kitabından bahsetmesi ve ondan alıntılar yaptığını söylemesi⁵⁸ bu alanda daha önce yazılmış olan bazı eserlerden istifade ettiğini göstermektedir.

Müellif, daha önceki yazarlardan farklı olarak ilgili rivayetleri zikretmekle yetinmeyip bid'atın tanımını⁵⁹ ve Şâfiî'nin taksimine istinaden müstehab ve müstakbah diye ikili taksimini yapmış⁶⁰ ayrıca kendi zamanında ihdas edilen en güzel bid'atın Erbil şehrinde ortaya çıkan mevlid kutlaması olduğunu ifade etmiştir.⁶¹ Bid'at-ı haseneye örnek olarak ayrıca Hz. Peygamber'den sonra farklı ilimlerin ve kitapların ortaya çıkmasını zikretmiştir.⁶² Daha sonra "Müstakbah Bid'atlar" başlığı altında Beraat gecesi kılınan Elfiyye namazı, Regâib namazı vb. konuları ayrı ayrı başlıklar altında ilgili rivayetleri zikrederek ve yer yer kendi görüşlerini de ifade ederek⁶³ ele almıştır.

Son olarak bid'at konusunda müstakil eser telif eden âlimler arasında önceki Mâlikî ve Hanbelî âlimlerin yapmadığı ikili taksimi, Şâfiî bir âlim olarak konuyla ilgili hususi bir eser telif etme bakımından ihdas ettiğini söylemek mümkündür.

⁵⁶ Ebû Şâme, Ebû Muhammed Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail. b. İbrahim, *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis*, nşr. Abdulfettâh Fidâ, (Mekke: Matba'attü'n-nahdati'l-hadisiyye, 1401/1981), 6-7.

⁵⁷ Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, 8-16

⁵⁸ Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, 17.

⁵⁹ Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, 18.

⁶⁰ Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, 20.

⁶¹ Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, 21.

⁶² Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, 21-22.

⁶³ Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, 23-98.

V. Şâtıbî ve “el-İ'tisâm bi's-sünne/el-Havâdis ve'l-bide” Adlı Eseri

Klasik dönemde bid'at konusunu özellikle teorik açıdan en kapsamlı bir şekilde inceleyen ve sahasında parmakla gösterilen bir eser kaleme alan kişi hiç şüphesiz Şâtıbî'dir (ö. 790/1388). Binaenaleyh onun *el-İ'tisâm* adıyla meşhur olan bu eserini telif etmesinin arka planını da tespit etmeye çalışmak kuşkusuz bu çalışmanın konularındandır. Bu vesileyle aşağıda yine bibliyografik yöntemle mezkûr tespit yapılmaya çalışılacaktır.

Daha çok *el-Muvâfakât* adlı eseriyle tanınan Endülüslü Mâlikî fakihlerden olan yazarın künyesi, adı ve nisbesi; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî'dir. Kaynaklarda 720/1320 yılı civarında muhtemelen Gırnata'da dünyaya geldiği kaydedilmektedir. Şâtıbeli olduğundan Şâtıbî nisbesiyle anılmıştır.⁶⁴

Kendisinin ifade ettiği gibi yaşadığı dönemde toplumun farklı kesimleri arasında yaygın olan dinî inanç, ibadet ve uygulamaların bazılarının Hz. Peygamber'in sünnetine ve ashabının yoluna muhalif, dolayısıyla bid'at niteliğinde olduğunu müşahede edip bunlarla mücadele etmeye başlamıştır. İmamlık gibi üstlendiği birtakım resmî görevleriyle birlikte sürdürdüğü bu mücadele, bir taraftan onun en bariz özelliklerinden biri haline dönüşürken diğer taraftan içinde bulunduğu toplumla ve bazı hocaları da dahil olmak üzere yetiştirdiği ilmî çevreyle birçok konuda ters düşen bir şahsiyet haline gelip yalnız kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle bazı ağır suçlamalara uğramış; sapkınlıkla ve Ehl-i sünnet dışı fırkalara mensup olmakla itham edilmiştir.⁶⁵

Bid'atlar karşısındaki tavizsiz duruşu ve çağının önde gelen Mâlikî âlimlerinin fetvalarına ters düşen görüşleriyle ün salmıştır. Bu süreçte en fazla Endülüs'te dönemin tanınmış âlimlerinden biri ve aynı zamanda hocası olan Ebû Saïd İbn Lüb ile tartışmalara girmiştir. Aralarındaki en şiddetli tartışma meselesi ise beş vakit namazın peşinden cemaatin imamla birlikte toplu halde dua etmeleri konusudur. Zamanla halife ya da sultan için dua edilmesi nedeniyle siyâsî bir özellik de kazanan bu uygulamayı Şâtıbî bir fetva ile bid'at olarak ilân edince İbn Lüb ile aralarında hararetlî bir tartışma

⁶⁴ Hacvî, Muhammed b. Hasan b. el-Arabî b. Muhammed es-Seâlibî el-Caferî el-Fâsî, *el-Fikru's-sâmî fi târîhi'l-fikhi'l-islâmî*, (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1416/1995), 2: 291; Tinbüktü, Ebu'l-Abbâs Ahmed Bâba b. Ahmed b. Ahmed b. Muhammed es-Sûdânî, *Neylü'l-ibtihâc bi tatrîzi'd-dîbâc*, (Trablus: Dâru'l-kâtib, 2000), 1: 48; Zirikî, *el-A'lâm*, 1: 75.

⁶⁵ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 19-28.

yaşanmıştır. Bu olaylardan sonra imamlık görevinden alınmasının sebeplerinden birini muhtemelen mezkûr tartışma oluşturmaktadır.⁶⁶

Şâtıbî'nin bid'at olduğuna dair fetva vererek bazı Mâlikî fakihleriyle tartışmaya girdiği konular arasında ölümlerin ruhları için Yâsîn sûresinin okunması, Cuma hutbelerinde dört halifenin adıyla birlikte dönemin halifesinin isminin de anılması, mescidlerde toplu halde Kur'an hatmi yapılması ya da başka dinî kitapların okunması, Kadir gecesini tayin ederek topluca o gece bazı ibadetlerin yapılması, zâviyelerin yanı sıra mescidlerde yaygınlaşan mevlid-i nebî kutlamaları, zikir ve semâ meclisleri gibi yaşadığı bölgede yaygınlaşan birçok uygulama yer almaktadır.⁶⁷

Yazarın bazı tasavvuf çevrelerine yönelik de ciddi eleştirileri olmuştur. Bunların başında, nefis tezkiyesi gayesiyle dünya nimetlerinden uzak kalmak ve geçimi sağlamak için çalışmayı bırakmak gibi sünnete ters uygulamalarla birlikte tarikat şeyhine intisap etmenin bireysel bir tercih olmaktan çıkarılıp dinî bir sorumluluk gibi addedilmesi, böylece tarikat şeyhlerine diğer ulemâya nispetle daha ayrıcalıklı bir yetki verilmesi anlayışı gelmektedir. Ayrıca tekke garipleri diye bilinen bazı dervişlerin hiç çalışmadan sadece zâviye gelirleriyle hayatlarını sürdürmeleri, dolayısıyla bu tür kurumların toplumda işsizliği tetikleyen, başıboş kalmaya sevk eden ve ekonomiye yük olan merkezler haline dönüşmesi de müellifin dile getirdiği bid'atlardandır.⁶⁸

Ebû Abdillâh el-Beyânî, Ebû Yahya b. Âsım ve kardeşi Ebû Bekir b. Âsım gibi âlimler kendisinden ilim tahsil eden kişiler arasında yer almaktadır. Müellif bu öğrencilerinden bazılarına yazdığı mektuplarda bid'atlarla mücadele etmeye kendilerini teşvik edip bu yüzden başarılarına gelebilecek sıkıntılara sabretmelerini tavsiye etmiştir. Şâtıbî, 8 Şaban 790 senesi (12 Ağustos 1388) doğduğu şehirde vefat etmiştir.⁶⁹ Yazarın yukarıda kısaca aktarılan hayatından bid'atla ilgili müstakil ve kapsamlı bir eser yazmasının sâikleri ve nedenleri açık bir şekilde anlaşıldığı için biyografisinden ayrı bir çıkarsama yapmaya ihtiyaç olmadığı düşünülmektedir.

Şâtıbî'nin hayatı boyunca mücadele ettiği bid'atlar aleyhine yazdığı, *el-Havâdis ve'l-bide'* ve *el-İ'tişâm bi's-sünne* isimleriyle de tanınmış olan eser yazar

⁶⁶ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 260-280.

⁶⁷ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 487-490; Venşerîsî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *el-Mi'yâru'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-muğrib*, Muhammed Hacı, (Mağrip: Vizâratü'l-evkâf ve's-şüün'il-islâmiyye, 1401/1981), 1: 278, 327-328; 6: 387-388; 11: 112-117.

⁶⁸ Şâtıbî, *el-İ'tişâm*, 149-172.

⁶⁹ Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 1, 49. Şâtıbî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili mufassal bilgi için bk. Ahmed er-Reysûni-Ali Hakan Çavuşoğlu, "Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 373-375.

tarafından kısaca *el-İ'tisâm* diye isimlendirilmiştir. Şâtıbî'ye kadar yazılmış bid'at literatüründeki eserler, daha çok bid'atlardan sakındıran âyetleri ve rivayetleri zikretmek, birtakım bid'atlara değinip onlardan sakındırmak gibi bir işleve sahip olmuşlardır. Ancak bir amelin bid'at olmasının kaidelerini ve usulünü ilk defa sistemli bir şekilde işleyen kişi, tespit edebildiğimiz kadarıyla Şâtıbî olmuştur.

Müellif, eserinin girişinde hamd ve salâtü selamdan sonra bu tür bir kitap yazmasının sâiklerini ve amaçlarını anlatmak için uzunca bir önsöz kaleme almıştır.⁷⁰ Dolayısıyla araştırmada müellifin bu tür bir eser yazmasının sâiklerini eserinin satır aralarından tespit etme noktasında mukaddime ile iktifâ edilecektir.

Yazar, öncelikle "*İslâm garip başladı. Başladığı gibi garip olarak dönecek. Gariplere müjdelere olsun!*"⁷¹ rivayetini farklı tarihleriyle detaylı bir şekilde ele alarak⁷² ve manasını inceleyerek⁷³ İslâm'ın başı ile sonunun arasındaki benzerlik noktalarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Daha sonra ise bu eseri telif etmesinin arka planını ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır.⁷⁴

Bu vesileyle öncelikle gücü ve imkânları nispetinde kendisinin İslâmî ilimlerin her birinde derinleştiğini, kimi zamanlar bazı derinliklerde neredeyse kaybolma sıkıntısı çekecek kadar kınayıcıların kınamasına aldırış etmeden cüretkâr bir şekilde davrandığını dile getirmektedir. Daha sonra bu derinleşmenin sonucunda Allah'ın (c.c.) kendisine bir lütfu olarak şeriatin manalarının (mekâsıd) kendisine açıldığını ve Kur'an ile Sünnet'in hidayet yoluyla ilgili aslında hiçbir kimseye söyleyecek yeni bir şey bırakmayıp dinin kemâle erdiği sonucuna ulaştığını söyler.⁷⁵

Binaenaleyh dinin itikat ve amel bakımından önce usûlünü sonra da furû'unu ele almaya başlamak ve bu esnada caiz olan veya olmayan ile sünnet veya bid'at olanı ayırabilmek için bu eseri kaleme aldığını ifade eder.⁷⁶ Ancak birçok insan gibi imâmet ve hitabet görevlerini icra ederken bu yola girince kendisini garip hissettiğini hatta bazen Sünnet'e muhalif davranıp insanları memnun etmekle, insanların tepkilerine maruz kalmak pahasına Sünnet'e

⁷⁰ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 17-47.

⁷¹ Müslim, "İmân", 145; İbn Mâce, "Fiten", 15; Tâberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, tahk. Târik b. İvadillah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, trsz.), 7: 205.

⁷² Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 18-22.

⁷³ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 23-30.

⁷⁴ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 31-47.

⁷⁵ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 31-32.

⁷⁶ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 32.

ittibâ ve doğru olanı dile getirme arasında tereddüt ettiğini ancak son kertede bedeli ne olursa olsun Sünnet'e uyma ve teşvik etme, bid'attan ise sakındırma yolunu tercih ettiğini dile getirir.⁷⁷ Bunun sonucunda aynı zamanda eserini kaleme almaya sebep olduğu da düşünülen şu suçlamalarla karşılaştığını söyler:

a. İmamlık yaparken namazlardan sonra toplu duayı terk ettiği için duanın faydasız olduğunu söylediğinin iddia edilmesi.

b. Hutbede özellikle Hulefây-i Râşidîn'i zikretmediği için sahâbeye buğz ettiği iftirasıyla Râfizilik gibi Ehl-i sünnete muhalif fırkalara nispet edilmesi.

c. Zamanın yöneticilerini hutbede anmadığı için onlara karşı kıyam etmenin caiz olduğu görüşünde olduğunun iddia edilmesi.

d. Topluma önderlik etmekte olan bazı bid'atçı sufileri eleştirip bid'atlarını insanlara açıkladığı için tasavvufa ve evliyaya düşman olduğunun iddia edilmesi.

e. Toplumun çoğunluğuna muhalefet ettiği için İslâm cemaatine muhalif olduğunun iddia edilmesi. Hâlbuki ona göre uyulması gereken İslâm topluluğu, insanların çoğunluğu değil Hz. Peygamber, sahâbesi ve onlara ihsan ile tâbi olanlardır.⁷⁸

Ezcümle müellif, tüm bu sâiklerle önce tereddüt etmekle beraber bazı dostlarıyla istişare neticesinde ve istihâre yaptıktan sonra bid'atları, hükümlerini ve usûl ve furû' açısından bunlarla alakalı meseleleri açıklamak düşüncesiyle *el-İ'tisâm* adında bir kitap yazmaya karar verdiğini ifade etmektedir.⁷⁹

Sonuç

Sünnetin zıttı olan bid'atın mahiyeti, kısımları, toplumda ortaya çıkan bid'atların tespiti ve insanların bunlardan sakındırılması gibi farklı konularla ilgili klasik dönemde ve modern zamanlarda birçok eser kaleme alındığı görülmüştür. Bu alanda yazılan müstakil eserlerin çokluğuna bakıldığında mezkûr kavram için ayrı bir literatür oluştuğunu söylemek mümkündür.

Araştırmada bu literatürün ilkleri olduğu tespit edilen beş kitaptan ilk ikisinin ve içlerinde alanı açısından en kapsamlı eser olan sonuncusunun

⁷⁷ Şâtibi, *el-İ'tisâm*, 33-35.

⁷⁸ Şâtibi, *el-İ'tisâm*, 35-37.

⁷⁹ Şâtibi, *el-İ'tisâm*, 47.

yazarlarının Endülüs'lü olması son derece dikkat çekidir. Bunun sebeplerinden birinin o coğrafyanın, İslâm'ın ana merkezinden uzak olması ve Müslümanlarla gayri müslimlerin içi içe yaşadığı bir yer olması gibi nedenlerle bid'atların ortaya çıkması için daha uygun bir zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla günümüzde de Avrupa devletleri gibi İslâm beldelerinden olmayan farklı ülkelerde yaşayan Müslümanların dinî konularda yozlaşmaya maruz kalma risklerinin daha fazla olduğunu söylemek çok yanlış olmasa gerektir.

Ayrıca dünya ve içindeki olguların, şartların, teâmüllerin, imkânların ve sosyo-kültürel durumların değişken olduğu gerçeğine bakıldığında her zaman ve her yerde yeni bir takım bid'atların zuhur etme yahut daha önce bir şekilde toplumdan kalkmış bazı bid'atların tekrar ortaya çıkma potansiyeli hep var olmaktadır. Dolayısıyla bid'atları belli bir sayıyla sınırlamak mümkün olamayacağından kıyamete dek her dönemin ilim ehli, kendi zamanlarında sünnete muhalif olarak ortaya çıkan bid'atları tespit edip öncekilerin yaptığı gibi toplumu bu hususta uyarmakla sorumludur. Bunun yollarından biri de hiç şüphesiz bu konuda yeni eserler ortaya koymaktır.

Binaenaleyh modern dönemlerde ortaya çıkmış olan bid'atların tespitiyle ilgili de yeni çalışmalara her zaman ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Ancak zikredilen eserlerin araştırmada tespit edilen kaleme alınma sebeplerinin birçoğunun günümüzde de var olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu alanda yapılacak yeni çalışmalarda güncel birtakım yöntemlere gereksinim olsa da klasik dönemde yazılan kitapların metodolojinden önemli ölçüde istifade edilebileceği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Affâne, Hüsameddin b. Musa. *İttibâun lâ ibtidâ'*. Filistin: 1425/2004.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Şâme el-Makdisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 10: 233-235. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Atıyye, İzzet Ali. *el-Bid'atu tahdîdihâ ve mevkıfu'l-islâmî minhâ*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1400/1980.
- Bâbânî, İsmail b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bağdâdî. *Hedîyyetü'l-ârifîn: Esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. İstanbul: Vekâletü'l-ma'ârif, 1951.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hallâd b. Ubeydillah el-Atekî. *Müsnedü'l-Bezzâr: el-Bahrü'z-zehhâr*. Tahk. Mahfûzurrahman Zeynullah-Âdil b. Sa'd-Sabrî Abdilhâlık eş-Şâfiî. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1988-2009.
- Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîretü'l-Ahmediyye*. Tahk. Muhammed Rahmetüllah Hâfız Muhammed Nâzım en-Nedvî. Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1432/2011.

- Çelik, Ali. *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*. İstanbul: Beyan Yay., 1997.
- Dabbî, Ebû Cafer Ahned b. Yahya b. Ahmed b. Umeyre. *Büçyetü'l-mültemis fi târîhi ricâli ehli'l-Endelüs*. Kahire: Dâru'l-kâtibi'l-arabî, 1967.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman. *Sünenü'd-Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1400.
- Ebû Şâme, Ebu'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail. b. İbrahim. *el-Bâ'is 'alâ inkârî'l-bida' ve'l-havâdis*. Nşr. Abdulfettâh Fidâ. Mekke: Matba'atü'n-nahdati'l-hadîsiyye, 1401/1981.
- Ebû Şâme, Ebu'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî. *er-Ravzateyn fi ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. Tahk. İbrahim ez-Zebîk. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1418/1997.
- Ebû Şâme, Ebu'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî. *İbrâzü'l-me'ânî min hirzi'l-emânî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, trsz.
- Efendioğlu, Mehmet. "Ziyâeddîn el-Makdisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 44: 491-495. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Elbânî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed Nâsiruddîn b. el-Hâc Nuh b. Necâtî b. Âdem. *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtih*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Esedî, Muhammed Hâdî. *el-Bid'atü: Mefhûmuhâ ve hudûduhâ*. Merkezü'r-risâle, ts.
- Eserî, Ali b. Hasan b. Ali b. Abdilhamîd el-Halebî. *İlmu usûli'l-bide'*. Dâru'r-râye, 1413/1992.
- Gâmidî, Saîd b. Nâsır. *Hakîkatü'l-bid'a ve ahkâmuhâ*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1419/1999.
- Fevzân, Salih b. Fevzân. *el-Bid'atü: Ta'rîfuha-envâuhâ-ahkâmuhâ*. Riyad: el-Mektebü't-teâvunî, 1422.
- Gözün, Abdulvehhab. "Sünnet-Bid'at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi". Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2018.
- Hacvî, Muhammed b. Hasan b. el-Arabî b. Muhammed es-Seâlibî el-Caferî el-Fâsî. *el-Fikru's-sâmî fi târihi'l-fıkhi'l-islâmî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416/1995.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. Tahk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990.
- Heysemî, Nureddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Keşfü'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*. Tahk. Habîburrahman el-Azamî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1399/1979.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemirî El-Kurtubî. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadlih*. Tahk. Ebu'l-eşbâl ez-Züheyri. Suûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkı es-Sâlihî. *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*. Tahk. Ekrem el-Bûşî-İbrahim ez-Zebîk. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996.
- İbn Beşkuvâl, Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik. *es-Sıla fi târihi eimmeti'l-Endelüs*. Nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî. Mektebetü'l-Hâncî, 1374/1955.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992.

- İbnü'l-Faradî, Ebu'l-Velîd Abdullah b. Muhammed b. Yusuf b. Nasr el-Ezdî. *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*. Nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408/1988.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Fellâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Tahk. Mahmud el-Arnaût-Abdulkadir el-Arnaût. Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbn Vaddâh, Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Mervânî el-Kurtubî. *Kitâbu'l-bide'*. Tahk. Amr Abdulmün'im Selim. Mektebetü İbn Teymiyye, 1429/2008.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Musa b. İyâz b. Amrûn el-Yahsubî. *el-Ğunye*. Tahk. Mâhir Züheyr Cerrâr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1402/1982.
- Kahtânî, Saîd b. Ali b. *Vehf. Nûru's-sünne ve zulümâtü'l-bid'a fi dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne*. Riyad: Müessesetü'l-Cerîsî, ts.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Vaddâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 20: 435-436. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Kehhâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râğîb b. Abdilğani ed-Dımaşkî. *Mu'cemu'l-müellifin*. Beyrut: Mektebetü'l-Mesnâ, trsz.
- Kılıç, Muharrem. "Turtuşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 41: 430-431. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Mağribî, Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd el-Endelüsî. *el-Muğrib fi huliyi'l-mağrib*. Tahk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-maârif, 1955.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâeddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *İttibâ'u's-sünen ve'ictinâbü'l-bide'*. Tahk. Muhammed Bedreddîn el-Kahvecî-Mahmud el-Arnaût. Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992.
- Necdî, Abdurrahman. *Kavâidü ma'rifeti'l-bide'*. Dımaşk: Dâru'l-halbûnî, 1423/2002.
- Nuaymî, Abdulkadir b. Muhammed ed-Dımaşkî. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. Tahk. İbrahim Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1410/1990.
- Nûrf Muammer. *Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî: mü'essisü medreseti'l-hadîss bi'l-Endelüs ma'a Bakî b. Mahled*. Rabat: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403/1983.
- Reysûnî, Ahmed -Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 38: 373-375. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Safedî, Salâhuddîn Halil b. Ebîk b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Tahk. Ahmed el-Arnaût-Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâs, 1420/2000.
- Sübkî, Tâcüddîn Abdulvehhab b. Takiyyiddîn. *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*. Tahk. Mahmud Muhammed Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Nşr. Hecer, 1413.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir. *el-Hâvî li'l-fetâvâ*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1424/2004.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Hakikatü's-sünne ve'l-bid'a*. Tahk. Şeyh Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhira*. Tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Mısır: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-arabiyye, 1387/1967.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403.

- Şâtübî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Ğirnâtî. *el-İ'tisâm*, Tahk. Selîm b. İd el-Hilâlî. Dâru İbn Affân, 1412/1992.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992.
- Tâberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî. *el-Mu'cemu'l-evsat*. Tahk. Târik b. İvadillah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, trsz.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî. *Müsnedü's-şâmiyyîn*. Tahk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1984.
- Tebrizî, Ebû Abdillâh Veliyyüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb el-Ömerî. *Mişkâtü'l-mesâbil*. Tahk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.
- Tinbüktî, Ebu'l-Abbâs Ahmed Bâba b. Ahmed b. Muhammed es-Sûdânî. *Neylü'l-ibtihâc bi tatrîzi'd-dîbâc*. Trablus: Dâru'l-kâtib, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra. *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992.
- Turtuşî, Ebû Bekir Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Kuraşî el-Endelûsî. *el-Havâdis ve'l-bide'*. Tahk. Abdulmecîd et-Türkî. Dâru'l-ğarbi'l-islâmî. 1410/1990.
- Uleymî, Ebu'l-Yemen Mücîrüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Abdirrahman el-Hanbelî. *el-Ünsü'l-celîl bi târîhi'l-Kudsî ve'l-Halîl*. Tahk. Adnan Yusuf Abdulmecîd Nebbâte. Ammân: Mektebetü Dendîs, trsz..
- Venşerîsî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya. *el-Mî'yâru'l-mu'rîb ve'l-câmi'u'l-muğrib*. Tahk. Muhammed Hacı, Mağrip: Vizâratü'l-evkâf ve's-şüûn'il-islâmiyye, 1401/1981.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 10: 501-505. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *el-İber fi haberî men ğaber*. Tahk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zeğlûl. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, trsz.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Tezkîratü'l-huffâz*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419/1998.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımaşkı. *el-A'lâm*. Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.

Doi: 10.34247/artukluakademi.552394

 Abdulvehhab Gözün

The Story of Bid'at Literature -In Five Classical Works-

Citation/©: Gözün, Abdülvehhab, The Story of Bid'at Literature -In Five Classical Works-, Artuklu Akademi 2019/6 (2), 253-278.

Extended Abstract

In the human history, divine religions faced deterioration from time to time. However, the development and reformation of the religion was ensured primarily with the prophet Adam and the prophets that sent after him. Based on this fact, Allah (s. w. t.) made the necessary changes and reformed the corrupted parts of the religion by revealing divine books and sending the prophets (God only knows the exact numbers of them). Prophet Muhammad (p.b.u.h.) is the last prophet who has commissioned with this duty. He fulfilled his divine duty by sharing the Qur'ân that was sent to him, and by his sunnah which is the practice of the Qur'ân. Therefore, the renovations and developments which are carried out through the divine books and prophets came to the end after Prophet Muhammad (p.h.u.b.) and the revelation of the Qur'ân. However, even for the Qur'ân the risk of corruption and deterioration of religion from various ways has not completely disappeared due to human nature and perception and the changing conditions of human being. For this reason, several comminations have been made to people in order to preserve the religion from corruption, which is likely to arise in both the Qur'ân and the Sunnah. In the Islamic terminology, the name of deterioration is named as "hawâ and hadath" which is discussed under the concept of *bid'ah*. What *bid'ah* is and how it is conceptualized can be found in hadith literature.

In the hadith, it is mentioned that it is the duty and responsibility of the competent scholars to protect the believers from deteriorations. As a result of this hadith, after the Prophet (p.h.u.b.) passed away, his companions (*Tâbi'in*), the generation after the companions (*Taba-i Tâbi'in*) and the Muslim scholars have endeavoured to preserve the original religion. Throughout history, the Muslim scholars have used various methods and reacted against any form of *bid'ah*. One of those methods is writing individual books on this particular subject matter. It is considered as a common responsibility, which pushes the scholars to write about this particular subject. Eventually, the production of these books has lead to the formation of a literature on *bid'ah*.

Each book on *bid'ah* was flourished in its regional, geographic, social, and cultural context. Therefore, inevitably, each of them was written due to specific reasons and objectives of the author. In this study, the story of the formation of *bid'ah* literature is revealed by analysing chronologically five main sources on *bid'ah* and their authors.

The first self-contained work on the concept of *bid'ah* is the book called "*Kitāb al-bid'ah*", which was written by Andalusian scholar Ibn Waddāh (d. 287 H/900 AC) in the third century of Hijrī Andalusian. In the biography of the author and in his book, some information about the practices opposing to Sunnah is found. Such as; practices considered part of socio-cultural practice of the society, like celebrating the night of *Barāt*. The corruption in religion, having unqualified people in politics and the deviation of the people known as worshipers had also lead to *bid'ah* practices.

Another self-contained work that was written about the literature of *bid'ah*, is the book "*Kitāb al-Ḥawādis wa al-bid'ah*" belonging to the Andalusian Mālikī scholar *Turtūshī* (d. 520 H /1126 AC). The Author clearly stated the main objectives of his manuscript in four articles in the introduction of his book.

The third self-contained work belongs to *Ziyā al-dīn al-Maqdisī* (d. 643 H/1245 AC) who takes the Sunnah in the subject of *bid'ah*. The author does not mention the reasons why he wrote his book in the introduction of his work. By reading between the lines in the book and the life of the author, this research has tried to find out the purpose of writing a book on this subject. Another scholar who wrote a self-contained artifact in the past related to the *bid'ah* is *Abū Bakr* (d. 665 H/1267 AC). The author of the book, "*al-Bāis 'alā inkār al-bid'ah wa al-ḥawādis*" explains the purpose of writing his work in the foreword.

In the classical period, the scholar who examined the issue of the *bid'ah* by following a particular methodology and is one of the important scholars in the field is *Shātībī* (d. 790 H/1388 AC). One of the subjects of this study is to explore the backyard of the famous work, called *al-i'tiṣām*. In the beginning of the author's work, he wrote a long foreword to explain the reasons and his objectives to write a book on this particular subject. Therefore, this research has also covered the foreword in order to investigate the reasons for writing particular books on this *bid'ah*.